

DOMOKOS MÁTYÁS

Népmesei hős az atomkorban

Veres Péter emlékének tisztelettel

A balmazújvárosi Kadarcs utcából csak úgy csizmásan vezetett föl a miniszteri bárnosyszékig népmesébe illő életútja a basaparaszt fiától megesett szolgálólány szerelemgyerekének. Én ezen a fölfelé vezető útnán láttam előszörre Veres Pétert. Kamasz fővel, 1945 tavaszán, Makón, ahová egy kis kétfedelű kávédaráló iskolagépen érkezett, mint utóbb megtudtam *Az ország útján* című írásából, s a csordajáráson szálltak le, a folyóparton, talán nem messze attól a helytől, ahol hat esztendővel korábban, 1939. június 29-én, éppen Péter-Pál napján, a Maroson, egy dereglyén a parasztpártot megalakították. Innen jött be gyalogosan a hagyma fővárosába, ahol az egyetlen, aszfaltozott utcán, az akkori Uri utcán kopogott végig a csizmája, amikor én is megpillantottam fényképről már ismerős alakját. Ott volt található a Nemzeti Parasztpárt helyisége, s úgy tódult utána a nép, napszámosok, hagymával vergődő kisparasztok és felesbérlők, vagy ahogy ő mondaná, a „lovaskódusok és félcsipejűek” serege, mint egy közülük támadt paraszt Messiás után, a „kúnsgági fi” dallamára harsogva, hogy: „Veres Péter a vezérünk”. Szóval ekkor és így láttam először, szívemhez nőtt egyik ifjúkori olvasmányom, a *Gyepsor* szerzőjét: egyoldalú, s mondhatom, hihetetlen író-olvasó találkozó volt ez a magyar élet második világháború utáni dramaturgiájának a rendezésében. Abban a korban, a 20. században, amelynek régóta már az „atomkor” lett az egyik állandó jelzője, s amelynek történései nemcsak a magenergiát de az „emberebb világra, szeretetre, szabadságra” (József Attila) készülődő lelkek reményeivel ellentétben, az ösztönök alvilágának a démonait is elszabadította azóta.

De most nem Veres Péter külső útjának fantasztikumáról akarok kiszínezve beszélni. Nem a népvézerről, s nem az ő belső, szellemi útjának a kritikai-irodalomtörténeti jellemzését szeretném megkísérteni a *Gyepsortól*, az *Aszálytól*, a *Napszámos énekektől* a *Számadáson*, a *Falusi krónikán* vagy a *Balogh család történetén* és az *Olvasónaplókon* át az *Önéletrajzi történetekig* és az *Őszi változatokig* áttekintve a Veres Péter-i művet, amelynek egyedülálló szépségét indulása idején az íráskor életigazsága mellett, valóban „az életsorshoz való hűség” adta, ahogyan ezt novellái kapcsán már Nagy Lajos is megállapította. Mert valóban a szegényszolidaritás Petőfi esztétikája szerinti szépsége fűti a Veres Péter-i prózát, s gondja a tanulmányait. Annak az embernek a hűsége, aki mindig azonos volt és maradt paraszti önmagával akkor is, amikor tizenkét évesen elszegődötték az újvárosi határban fekvő Vókonya tanyáról a „Hortobágy mellyékére” pásztornak, s az árnyék hosszúságából öt perc különbséggel meg tudta mondani, hogy mennyi az idő; s akkor is, amikor a Kremlben, „a népek bölcs vezérével”, Sztálinnal szemtől szemben állva adott meglepő és emlékezetes választ a diktátor kérdésére: – „Hogy tetszik az orosz föld?” – „Nem látom, mert hó alatt van.” – Legendás személye

Elhangzott a Veres Péter emlékbizottság konferenciáján a Petőfi Irodalmi Múzeumban, 1997. december 4-én.

egyszerre volt megtestesítője és jelképe a nemzetből kitagadottak „sorsizgalmának”. Kezdetben a papiroson, később a politikában, ami elverte őket az írástól. (Másokkal is megtörtént ez persze, s megtörténik ma is, mert a politika kísértése a velejáró hamis-tudat-ideológiákkal együtt, úgy tűnik, örök. Őt a népszolgálat, a „népben-nemzetben” való gondolkodás kötelességének az érzete vitte az országos politikába, hogy aztán rajta is beteljesedjék Fülep Lajos kesernyés megállapításának az igazsága, miszerint: elszakadni az írástól könnyű, ellenben visszatalálni hozzá, nagyon keserves dolog. – Dehát pályájára visszatekintve, megérezte ő is, hogyan sorvasztotta benne az író, még a stílusában is, a politika. „Nem vetted át soha a korabeli publicisztika szólamrendjét – írta Németh Lászlónak, a *Kiadatlan tanulmányok* két vaskos kötetét megköszönő levelében, 1968. augusztus 1-én –, még ha ugyanazokról a dolgokról írtál sem. Én viszont – sajnos – sok helyen átvettem. Nem csak az autodidakta sorsból következett ez, hanem a mozgalmi elkötelezettségből és az ezzel járó ösztönös – ha nem ilyen lett volna, még rosszabb volna – taktikázgatóból is. Én azzal mentegtettem magamat, hogy aki harcban él, akár önmagáért, akár valamely ügyért is, annak taktikáznia kell, hiszen az ellenfelei is taktikáznak. Most már úgy látom, a dolog nem ilyen egyszerű...”)

S nem akarok azokkal a személyes emlékekkel se előhozakodni, amelyekre mint a magyar irodalom napszámosa, némely könyve szerkesztőjeként tettem szert. Amikor például regénytrilógiája harmadik kötetének szerkesztése közben, még az írószövetség elnökeként, egy nagy fekete Volgán elvitt magával estefelé a Ferenchegyi házába, út közben egy kis kitérőt téve – ha jól emlékszem, Óbuda felé –, mert valakin egy kis kölcsönrel segített, s ezt búzában kérte vissza, s ezt a búzát zsákolta be a sofőr hátul a csomagtartóba. – Vagy ha már Sztálint említettem, annak a nevezetes beszélgetésnek a történetét se eleveníteném fel (egyébként olvasható az *Élet és Irodalom* 1997. november 28-i számában, Tóbiás Áron megmentett hangszalagjai szövegében), amit kérésemre (mert már annakidején is hallottam róla Cseres Tibortól, Hubay Miklóstól és Sarkadi Imrétől) a fiatal írók lillafüredi találkozásán elmondott nekem is, 1969-ben a miskolci Avas szálló éttermében estefelé, ahol is a pincérek legnagyobb megrökönyödésére félretolta az étlapot és egy liter aludttejet rendelt volna egy karéj beleaprítandó kenyérrel. Egészen Diósgyőrig szalajtottak egy kis pincértanulót, hátha ott, a kohászfröccsök – egy deci rum, egy deci szóda – világában találni még este is nyitva tartó tejszernakot.

Hogy nemrégiben még itt volt közöttünk egy csodálatos ember, ifjúságom – és mindnyájunk – „Péter bácsija, a népmesék igazságosztó kisbojtárja”, aki „a magyar alkát örök törzsszínét hordozta”, ahogyan Németh László mondotta róla, azt nemcsak – jobbára manapság olvasatlan – könyvei tanúsítják, s nemcsak az alakja, figurája köré szövődött igaz mesék, hanem halála után harminc esztendővel a maradék lelkiismeret kínzó kérdései is, amelyekre nem tudunk megnyugtató választ találni, s én ez alkalommal erről szeretnék ejteni, szégyenkezve, pár szót.

Milyen ígéretet, milyen reményeket hordozott ez a csizmás, bajuszos, szigorú-huncut tekintetű és állandó csendőri megfigyelés alatt álló földmunkás parasztember, amikor nagy elméje a világ számára is látható módon megmutatkozott a *Népszava* vagy a *Válasz* hasábjain vagy Püski Sándor kiadványaiban és a vezérkari főnökség defenzív osztályának fekete könyvében? A legilletékesebbet idézem, a koronatanút, kora irodalmának minőségelvű, magányos-arisztokratikus író-gondolkodóját – Németh Lászlót: „Az ő erős, bizakodó alakja körül kell az új-Magyarország három osztályának: ér-

telmiségnek, parasztságnak és munkásságnak összefognia. – Írta 1942-ben, a *Falusi krónika* kapcsán. – Én legalább nem tudok senki mást, aki mind a három osztály szeretetét ennyire kivívta és megszolgált volna... Ember ő, aki a legszebb magyar karrierben sem vesztette el a lába alól a földet, s e gerincet testében.”

De mit láthat az idő ködében eltűnt alakja köré 20. századi magyar történelem hullámvasútján zötykölődő utókora, ha egyáltalán emlékezni kíván arra, amit Veres Péter-jelenségnek is nevezhetnénk? Hogy jobban megértessem magam, ismét idézni fogok: egy versből, a Gulyás Páléból: „Veres Péter van ezer, / tízezer és százezer: / jönnek a délibábból, / hortobágyi határból.” No de: *jönnek ma is?* És hol vannak? Nem tízezer vagy százezer, de akár csak száz vagy ezer? Nem az bizonyult-e délibábnak, hogy a modern polgári társadalomszerkezethez való felzárkózás folyamatában a nyílt eszű, tudásra szomjas parasztyerekekből is toborzódik majd a megújuló magyar értelmiség utánpótlása? Ki tagadhatná, hogy a sokat emlegetett esélyegyenlőség jelszavának a hangoztatói a népi emelkedés liftjét közben azért üzemen kívül helyezték? S ebben azok is hathatósan közreműködtek, akik egykor maguk is ezen a liften érkeztek föl a létezett szocializmus politikai elitjébe. Pedig „ma sincs olyan falu – hogy Móricz Zsigmond egykori szavaival folytassam –, ahol egy Veres Péter ne volna. Persze nem jutottak el a Veres Péter magaslatára, de ugyanaz a forró roham a tudás és kifejezés után.” Hol vannak, hol tanulnak, tanulhatnak-e az ezredvégen tisztességes, derék tanítóknak, orvosoknak, agrárszakembereknek vagy egy tisztességesebb erkölcsű média munkatársainak azok a fiatalok, akiket a Veres Péterével rokon „forró roham” vinne a tanulás, a tudás után az ezredvégi Magyarországon? Félő, hogy a „fekete semmire” születnek meg újra a szépre éhes lelkek a nemzetalatti néptengerben, méghozzá úgy, hogy nem is tudnak róla, mert a körülmények a forró roham igényét is kiölték belőlük.

A jelenlegi helyzetet azért érzem duplán reménytelennek, mert az elmúlt évtizedek folyamatos manipulációja a népi emelkedés liftje körül, félő, hogy az eljövendő időkre előre is kompromittálta azt az eszmét, azt a vágyat, azt a történelmileg indokolt politikai stratégiai elképzelést, hogy a történelmi magyar uralkodó osztályok egyik nagy bűnét jóvá tegye az idő, amellyel nemesi majd középosztálybeli kiváltságainak a védelmében kíméletlenül meggátolta, hogy a szabadabb társadalmi fejlődés áramában saját népének arra érdemes fiai előtt is megnyíljon az értelmiségi társadalom felé vezető út. Velünk született emberi jogot sértve meg ezzel, mert „az értelmiség örök emberi szerep és nem osztály-jelenség”. Bibó István szavai ezek, akit évtizedekkel ezelőtt ugyanez a felismerés, vagy ha tetszik: Németh László diagnózisát alkalmazva, „a tanultak rossz közérzete” – és szociális érzékenysége, lelkiismerete, tenném hozzá – hangolt a nép bajaira, mint annyi más, kiváló szellemet Veres Péter kortársai közül. De a létezett szocializmus kirakat-káderpolitikája, amelyet csak a janicsárlelkek úsztak meg ép bőrrel: az igazán tehetségesek közül azonban jó néhányat mélyen megszenvedtetett, netán össze is roppantott a hirtelen-atmoszféra-változás, ezt a lelkiismereti tiltakozást is kompromittálta mind a mai napig, hacsak nem örökre gyanússá téve. – Ne adja az ég, hogy mindörökre, mert akkor ez lesz „nemzeti nagylétünk” – nagylétünk? nyomorúságos túlélésünk – belső, magunk előtt is eltitkolt nagy temetője Mohács és Trianon után.

Nem hinném, hogy demagógiát űzök, amikor megpróbálom kimondani mindannyiunk közös tapasztalatát, hogy a magyar társadalomban ismét eldugaszolódtak a fölfelé áramlás érpályái, s ha szabad így mondanom: vészes vérszegénység fenyegeti is

mét a nemzet agyát, a társadalom értelmiségét. Titkosított osztályharc folyik, s a tehetőség csatavesztéseit most már számokkal is ki lehet fejezni az oktatás, a művelődés lehetőségeinek privatizációját célzó intézkedések következményeiben. A népi irodalom java képviselőinek, népből jötteknek és népre hangolódóknak talán legnemesebb egykori utópiája szenved napjainkban történelmi kihatású vereséget. Ma már erőfeszítés se igen történik annak érdekében, hogy megteremtődjenek végre annak az értelmiségi társadalomnak a keretei, amely a megújuló Magyarországból, Németh László szavával „végre nemzetet csinál, s nem fordított elnyomást”. Márpedig e nélkül egészségesen működő polgári Magyarország kialakítása se képzelhető el. A 21. század közepén a Gyepsorról nemhogy a Harvardra vagy a Columbiára nem vezet út, de még talán a nyíregyházi tanárképző főiskola felé is el van torlaszolva a tanulás lehetősége jó néhány arra érdemes fiatal elől, akiknek pedig ott volt a helyük. Legalább ott. Magyarország ebben a vonatkozásban is kettészakad a nagy igyekezetben Európa felé, mintha megfeledekztünk volna arról az elemi körülményről, hogy mi, igazi vízumunkat Európába a kultúránktól kaptuk. Attól az igénytől, hogy legyenek – és voltak – „kiművelt emberfőink”.

Tökéletesen tisztában vagyok azzal, hogy mindez, még ha igaz is, semmit sem változtathat ma a világ folyásán. S tudom azt is, hogy túl sok idézettel próbáltam nagyobb hitelt adni gondolataimnak, de úgy éreztem, hogy Veres Péterről szólva ezeket a szomorú vendégszövegeket nem lehet, nem szabad elkerülni, mert szorongatóan érvényesek ma is. Ezért merem befejezésül megkérdezni magamtól is és mindenkitől, akit illet, hogy: – Uraim! nem történt itt valami jóvátehetetlen áruulás? S nem keletkezik-e egyáltalán súlyosabb államadósság, mint ami a folyton inflálódó forintokban kifejezhető?

Szerettel és megbecsüléssel köszöntjük a hetvenéves Domokos Máttyást. Hajnali józanság c. legújabb könyvéről Monostori Imre és Vekerdí László írását közöljük a következő számunkban.